

AB KOşULLULUK POLİTİKASININ GÜNCEL ANALİZİ: “İYİ KOMŞULUK İLİŞKİLERİ VE İKİLİ İLİŞKİLERİN NORMALLEŞTİRİLMESİ” KAPSAMINDA SIRBİSTAN-KOSOVA DİYALOĞU ÜZERİNE İNCELEME

Pınar ATAKARA*
Araştırma Makalesi

Öz

Bu makale, AB koşulluluk politikasını ÷lkelerarası meseleler ve iyi koşuluk ilişkileri çerçevesinde analiz etmekte ve Güneydoğu Avrupa (Batı Balkanlar) genişlemesi kapsamında Sırbistan-Kosova Diyalogu özelinde tartışmaktadır. Koşulluluk politikasının ortaya konduğu ilk zamandan bu yana stratejik bir şekilde ve önemli oranda değişikliğe uğradığı, günümüzde ise Batı Balkanlar’da bölgesel barışı tesis etme yönünde bir araç olarak kullanıldığı anlatılmaktadır. AB’nin ve üye devletlerinin siyasi kontrolüyle şekillenen genişleme politikası, üyelerin genişleme sürecinde sahip olduğu veto yetkisini önemli kılmaktadır. Bu çerçevede, Sırbistan’ın üye olma durumunda Kosova’nın AB sürecini tıkamaması+ için Sırbistan’a üyelik perspektifi verilen 2025 yılından önce Sırbistan ve Kosova ilişkileri bağlamında stratejik adımlar atılması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AB genişlemesi, AB koşulluluğu, iyi koşuluk ilişkileri, Batı Balkanlar, Sırbistan.

---

* PhD Candidate, Istanbul University, pinarhalilsoy3@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5685-4692.

Makalenin Gönderilme Tarihi: 26/08/2019 Kabul Edilme Tarihi: 20/04/2020

A Contemporary Analysis on EU Conditionality: Assessing the Conditionality of “Good Neighbourhood and Normalization of Relations” on Belgrade-Pristina Dialogue

Abstract

This article provides a critical analysis of the EU’s good neighbourhood conditionality with a specific focus on Belgrade-Pristina Dialogue beyond the Western Balkans enlargement. Article acknowledges that the EU is seen as the foremost stabilizing actor in the Region. Consequently, not only the EU member states did apply political conditionality based on their political preferences, but also the conditionality politics has been strategically altered in this sense. The member states’ veto power on resolution process is a distinct factor on setting up the conditions from the first step. Therefore, the EU is anticipated to formalize further conditionality on Belgrade-Pristina Dialogue to prevent any presumptive deadlock before 2025, the declared potential accession date of Serbia to the EU.

Keywords: *EU Enlargement, EU Conditionality, good neighbourhood, Western Balkans, Serbia.*

Giriş

Bu makalede, AB koşulluluk politikası, ülkelerarası meseleler ve iyi komşuluk ilişkileri koşulu çerçevesinde tarihsel gelişimiyle açıklanmakta ve Sırbistan-Kosova Diyalogu özelinde uygulanişının limitleriyle tartışılmaktadır. Buna bağılı olarak, AB’nin koşulluluk politikasının siyasi arabuluculuk aracına dönüşmesinin ana hatları değerlendirilmektedir. İlk bölümde, AB’nin genişleme dalgaları AB üye ülkelerinin bu yönde geliştirdikleri siyasi irade çerçevesinde analiz edilmektedir. 2004 Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) genişlemesi öncesi alınan kararlar AB koşulluluk politikasının oluşturulması yönünde milat niteliğı taşımaktadır. Bunun temel nedenleri, bu ülkelerin geçmişte sosyalist rejimi benimsemiş olması ve anılan genişleme sürecinin günümüze değin yaşanan en hacimli genişleme olmasıdır. MDA genişlemesinin öngörüldüğü 10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Zirve toplantısı ve sonrasında oluşturulan politikalarla çizilen siyasi irade etraflica değerlendirilerek, AB’ye giriş koşulunda yer alan ve siyasi tercihler içeren unsurlar olan Topluluk Müktesebatına bağılı 31. ve 35. fasıllar ana hatlarıyla açıklanmakta, genişleme yönünde önemli adımların atılmasına olanak veren AB Konseyi Zirve kararları incelenmektedir. Özellikle 1999 Helsinki Zirvesi sürecinde alınan kararlar, iyi komşuluk

ilişkileri ve ülkeler arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi koşulunun pekiştirilmesi çerçevesinde açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, AB'nin genişleme politikasının önceki genişlemelerle karşılaştırıldığında gözle görülür bir şekilde farklılaştığı Güneydoğu Avrupa (Batı Balkanlar) genişleme süreci özelde iyi komşuluk ilişkileri koşulluluğu çerçevesinde analiz edilmektedir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (YFC) çözülmesi sürecinde yaşanan çatışmalar sırasında AB üye ülkelerinin bu çatışmaların önüne geçebilmek adına izledikleri politika ve ürettikleri mekanizmalarda almış oldukları kararların genişleme politikasına etkisi açıklanmakta ve bu bağlamda Batı Balkanlar için koşulluluk politikasının kendine özgü yapısı ortaya konmaktadır. Batı Balkanların Avrupa kıtasının merkezinde yer alması ve jeopolitik olarak enerji kaynakları bakımından geçiş özelliğine sahip olması, AB'nin savunma ve enerji kapasitesini arttırmasına da olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla AB, bu bölgelere uyguladığı koşulluluk politikası bağlamında bölgesel bütünleşme ve istikrarı sağlarken aslında kendi dış politika araçlarını da güçlendirmeye çalışmaktadır. Batı Balkan ülkelerine yönelik müzakerelere başlanması yönünde Kopenhag kriterlerinin yanında ön kriter olarak getirilerek siyasi-ekonomik yükümlülüklerin üstlenilmesini öngören İstikrar ve İşbirliği Anlaşmaları ve Kosova'da oluşturulan AB'nin en büyük sivil misyonu olan EULEX¹ bu durumun en güzel örneklerini oluşturmaktadır.

Batı Balkanlar Bölgesindeki en önemli sorunlardan biri Sırbistan'ın Kosova'nın egemenliğini tanımaması meselesidir. Bununla birlikte beş AB üyesi ülke de (Yunanistan, İspanya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Slovakya ve Romanya) tarihsel nedenlerden dolayı bu egemenliği tanımamaktadır. Sırbistan'ın Kosova'dan önce olası bir AB üyeliği durumunda Kosova AB adaylığının her aşamasında veto tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır. AB arabuluculuğunda taraflar arasında 2013 yılında imzalanan Brüksel Anlaşması² kapsamında her iki ülkeye uygulanan

¹ EULEX (Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Misyonu), AB'nin bu güne değin yaratmış olduğu en büyük sivil misyon olarak AB Konseyi'nin kabul etmiş olduğu 2008/124/CFSP Karar Numaralı Ortak Eylemi (European Council Joint Action) ile Kosova geçici özyönetim kurumlarının yargı, polis ve gümrük işleriyle ilgili gelişimini desteklemeyi öngörmekteydi. Misyon 2009 yılında operasyonel hale gelmiştir.

² Kosova Başbakanı Haşim Taçi ile Sırbistan Başbakanı İvitsa Daçiç arasında 19 Nisan 2013'te Brüksel'de imzalanan ve ilişkilerin normalleştirilmesini öngören (First Agreement of Principles Governing the Normalisation of Relations) anlaşmadır. 15 madde içeren sözkonusu anlaşma Kosova'daki Sırp nüfusun haklarını garanti altına alan prensipler içermekle birlikte; çoğunluğunu Sırp halkının oluşturduğu Mitroviça'nın kuzey bölgesini ve Sırların çoğunlukta olduğu diğer belediyeleri de içerecek, Sırların kendi kendini yöneteceği Sırp Belediyeler Birliği (Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo) kurulması ve bu yapının Kosova'daki Sırların yerel yönetim,

koşulluluk politikası, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde müzakere edilmiş görüşmeler sonucunda sunulmuş olan Ahtisaari Planı'nın³ parametrelerinden de izler taşımaktadır. Ayrıntılı olarak analiz edildiğinde ise, Sırbistan için getirilen koşulluluğun Kosova'yı tanıma kriteri yerine iki taraf arasındaki ilişkilerin bağlayıcı bir anlaşma ile normalleştirilmesini içerdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla esasında AB'nin Diyalog kapsamında ve iyi komşuluk ilişkileri koşulu çerçevesinde ortaya koyduğu koşulluluk politikası nihai siyasi bir iradenin ortaya çıkması sonucuyla şekillenecek (esasinda henüz tamamlanmamış) bir süreci de anlatmaktadır. Bu bağlamda ikinci bölüm AB koşulluluk politikasının Sırbistan-Kosova diyalogu üzerinden ayrıntılı ve güncel bir analizini sunmaktadır.

I. Tarihi Siyasi Gelişmelerin AB Genişleme Politikasına Etkisi

Fransa'nın İngiltere adaylık başvurusu karşısında takındığı tavır genişleme tarihinde ilk siyasi veto olarak kabul edilmektedir. Dönemin Fransız lideri Charles de Gaulle'ün veto kararının temelinde İngiltere üyeliğinin özellikle tarım politikaları bağlamında Fransız ekonomik çıkarlarını tehdit ediyor olması ve Fransa'nın o dönem için Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ittifakının yeniden değerlendirilmesinden yana yürüttüğü politikaydı.⁴ Bu dönemde İngiltere 18-21 Aralık 1962 tarihlerinde Amerika

---

yargı, güvenlik ve diğer ekonomik yapılanmalarını idare edecek en üst merci olacak şekilde organize edilmesi yönünde yükümlülükler içermektedir. Dolayısıyla Kosova'daki tüm Sırp kurumlarının 2001 yılında kabul edilen Kosova Geçici Özyönetim anayasası ile uyumlu olması gerekliliği ortaya konmuştur. Metnin 14. maddesine göre iki ülke birbirinin AB sürecini bloke etmeyecek şekilde tutumlar sergileyeceklerini taahhüt etmekteydi.

³ BM Kosova Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari'nin 2007 yılının Mart ayında hazırladığı plan (Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement-Kosova'nın Gelecekteki Statüsüne İlişkin Plan) Kosova'ya uluslararası denetim altında bağımsızlık önermekteydi ve Kosova'nın Arnavutluk ile birleşmesini engellemenin yanı sıra, Sırp azınlığın yaşadığı bölgelerin de Kosova idari mekanizmalarına entegre edilmesi ve azınlık haklarının Kosova'da tam teşekküllü bir şekilde temin edilmesinin en iyi çözüm olduğu görüşünü savunmaktaydı. Buna göre Kosova'nın tam bağımsızlığı, uluslararası kuruluşların gözetiminde işleyecek bir süreç sonunda gerçekleşecek ve bu süreç BM üyeliği ile noktalanacaktı. Sırbistan ve Rusya'nın karşı çıkması BM Güvenlik Konseyi'nde Plan yönünde bir karar üretilmesini engellemiştir. Bunun üzerine Kosova 17 Şubat 2008 tarihinde tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan ettiğini duyurmuştur. 2010 yılında BM Genel Kurulu Sırbistan-Kosova ilişkileri açısından normalleşmenin sağlanmasına yönelik AB'nin sorumluluk almasını tavsiye eden bir karar almıştır (Bkz. GA/10980, Çevrimiçi, <https://www.un.org/press/en/2010/ga10980.doc.htm>). Bunun üzerine 2011 yılında iki taraf arasında yukarıda etraflıca değinilen 2013 Brüksel Anlaşması ile zirve noktasına ulaşan süreç devam edecektir.

⁴ Marc Trachtenberg, "De Gaulle, Moravcsik and Europe", *Journal of Cold War Studies*, 2, No 3, (2000), 102,110.

Birleşik Devletleri (ABD) ile nükleer silahlar konusunda bir anlaşma imzalamış,⁵ Fransa'yı da bilinçli olarak Anlaşmaya katarak Avrupa savunması konusundaki açık niyetini ifade etmek istemiştir. Bu gelişme De Gaulle'ün kuşkularını arttırmış ve De Gaulle, 14 Ocak 1964 tarihinde yaptığı basın toplantısında, İngiltere'nin Roma Antlaşması'nın kriterlerini uygulamaya istekli olmadığını belirterek Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) girmesini tek taraflı olarak veto etmiştir.⁶ İngiltere, 1961 yılında bu şekilde sonuçlanan ilk başvurusundan sonra iki kez daha üyelik için başvuruda bulunmuş; ancak her seferinde Fransa tarafından veto edilmiştir. Bu durum oybirliği ilkesinin geçerli olduğu genişleme kararında çekincesi olan bir siyasi tarafın, veto kartını kolaylıkla kullanabileceğinin ilk örneğiydi.

İlerleyen dönemlerde Fransız lider George Pompidou ise, İngiltere konusunda farklı bir tutum izlemiş ve Başkan seçildikten sonra yapılan ilk Bakanlar Konseyi toplantısında Avrupa için bir Zirve toplantısı çağrısı yapmıştır. Bunun üzerine 1 Aralık 1969 tarihinde La Haye Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Avrupa Hristiyan Demokrat Partileri, Zirve öncesinde bir araya gelerek La Haye Zirvesi'nden, Avrupa'nın ekonomik ve siyasal birliğinin temelini atmasını istemişlerdi. Bu dönemde 1961 yılında Fransa Dışişleri Bakanı Christian Fouchet tarafından ortaya atılan ve Fouchet Planı (sonradan çok iddialı bulunarak üyelerce reddedilmiştir) olarak nitelenen Planın genişleme kararına etkisinin Fransız tavrındaki değişiklikte etkili olduğu savunulabilir. Bu Plan, AB ortak dış politikasının temelini oluşturan, sonradan 1971 yılında benimsenecek olan Avrupa Siyasi İşbirliğinin temeli olarak kabul edilmektedir.⁷ 1970'li yılların hemen başında, Avrupa'da siyasi birliktelik fikrinin genişleme kararına etkileri görülmektedir. Ancak, genişleme konusunda AB'nin bir aktör olarak rızası, kuşkusuz bu yapıyı hükümetlerarası yöntemle oluşturan üye ülkelerin rızası anlamına gelmekteydi. İngiltere'nin Birliğe katılırken ve Birlik üyesi olduktan sonra Avrupa Topluluğu (AT) bütçesine yapacağı katkı konusunda üye ülkelerden gelen baskılar, ülkenin yıllarca (1984 yılına kadar) AT'ye en üst düzeyde bütçe katkısı yapması sonucunu doğurmuştur.⁸ 1970'li yılların başında,

⁵ Andrew Moravcsik, "De Gaulle and Europe: Historical Revision and Social Science Theory", *Center for European Studies Working Paper Series*, (1998), 48,50.

⁶ De Gaulle, 14 Ocak 1964 tarihli basın konferansı, "Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A Retrospective View of the Political Year in Europe 1963", Paris, 20,22.

⁷ Federiga Bindi, "European Union Foreign Policy: A Historical Overview", içinde *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World*, Federiga Bindi, Irina Angelescu editörler, Brookings Institution Press, Washington DC., (2010), 16.

⁸ Christina J. Schneider, *Conflict, Negotiation and European Union Enlargement*, Cambridge University Press, Cambridge (2009), 66.

İngiltere ile yürütülen müzakereler yanında General Francis Franco yönetimindeki İspanya ile Tercihli Ticaret Anlaşmaları imzalanıyor,⁹ 1972 yılında ise AT ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'ne ilişkin kuralları içeren Katma Protokol imzalanıyordu. Soğuk Savaş'ı *détente* durumuna getiren siyasi gelişmelerin ardı ardına yaşanması neticesinde AT, kendi içinde ekonomik bütünleşmeye devam etmiş ve kıtada oluşabilecek siyasi çatlakları önlemeye çalışmıştır.¹⁰ Nihayetinde İngiltere, Danimarka ve İrlanda, 1973 yılında Birliğe katılmışlardır.

1981 yılında AT'ye katılacak olan Yunanistan 8 Haziran 1959'da AT'ye ortak üyelik için başvuruda bulunmuştu. 1959 yılının Şubat ayında Kıbrıs adasında Türk ve Yunan halklarını temsil eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin Londra ve Zürih Antlaşmaları imzalanıyor; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ise bu coğrafyada garantörlük hakkı elde ediyordu.¹¹ Temmuz ayında ise Türkiye AT'ye başvuruda bulunuyordu. Bu dönemde AT'nin Yunanistan ile ilişkileri, 1970'li yılların ortalarına kadar askeri idareden kaynaklı olarak kesintiye uğrayacaktı. AT'nin Soğuk Savaş süresince NATO üyesi olan Türkiye'yi de ortak üyeliğe başvurma yönünde teşvik ettiği bilinmektedir. 1970'li yılların ortalarına kadar AT, yukarıdaki gelişmeler çerçevesinde bu iki ülke arasında dengeleme politikası yürütmeye çalışmıştır.¹² 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs adasındaki çatışmayı durdurmak amacıyla garantör ülke olarak sahip olduğu yetkiyle yaptığı Kıbrıs müdahalesinin de etkisiyle Yunanistan'daki askeri idare son bulmuştur. Bunun akabinde Komisyon tarafından hazırlanan Yunanistan'ın adaylık başvurusuna ilişkin Görüş (*Avis*) Raporu, 29 Ocak 1976 tarihinde açıklanmış ve bu Raporda Yunanistan'ın üyeliği konusunda siyasi ve ekonomik açıdan bazı olumsuzluklar olabileceği belirtilmişti.¹³ Komisyon'un hazırlanmış olduğu bu Rapor Konsey'de 9 Şubat 1976'da görüşülmüş ve olumsuz değerlendirilen parametreler siyasi olarak olumlu yönde değiştirilmiş, nihayetinde de Yunanistan 1981 yılında AT'ye üye olmuştur. Türkiye ise 1987 yılında AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

⁹ Thomas Mehlhausen, *European Union Enlargement: Material Interests, Community Norms and Anomie*, Routledge Press, Londra, (2016), 107.

¹⁰ Bkz. Eirini Karamouzi, *Greece, the EEC and the Cold War 1974-1979: The Second Enlargement*, Palgrave Macmillan Press, (2014).

¹¹ Kamil Sertoğlu & İlhan Öztürk "Application of Cyprus to the European Union and the Cyprus Problem", *Journal of Emerging Markets Finance & Trade*, 39, No 6, (2003).

¹² Özgül Erdemli "Chronology: Turkey's Relations with the EU", *Turkish Studies*, 4, No 1, (2003), 4,8.

¹³ Dimitry Kochenov, *EU Enlargement and the Failure of Conditionality: Pre-accession Conditionality in the Fields of Democracy and the Rule of Law*, Kluwer Law International Press, (2008), 31,32.

Topluluğun, Yunanistan'dan sonra İspanya ve Portekiz'e doğru genişlemesi 1986 yılında tamamlanmıştır. Aslında 1960'lı yıllarda bu ülkelerdeki diktatör yönetimlerin AT ile imzaladığı Tercihli Ticaret antlaşmaları sonucunda bazı üye ülkelerin göstermiş olduğu tepkilerin genişleme politikasına önemli bir etkisi olmuştur. Güney Avrupa Genişlemesi diye tabir edilen üç ülkeye yönelik genişleme öngörüsünün (Tercihli Ticaret Anlaşması sonrasında bütünleşme ve genişleme olabileceği de düşünülmekteydi) koşulluluk politikasına etkisi 1962 yılında Birkelbach Raporu'nun gündeme gelmesidir.¹⁴ Genişlemeyi düzenleyen Roma Antlaşması'nın 237'nci maddesi Avrupalı olan her devletin üye olmak için başvuruda bulunabileceğini belirtmekteydi ve AT üyesi olacak ülkelerin hangi nitelikte olması gerektiğini belirtmekten oldukça uzaktı. Avrupa Parlamentosu (AP) Sosyalist grup üyesi Alman Willy Birkelbach AP'ye bir önerge sunarak, demokratik konsolidasyonu tam anlamıyla gerçekleştirmemiş Avrupa devletlerinin başvurusu söz konusu olduğunda AT'nin nasıl bir yol izleyeceğinin açıklanmasını istemiştir. Raporun sonucunda AP'ye bağlı Siyasi Komite, Toplulukların siyasi birliktelik yönündeki amaçlarının üye olmayan ülkelerle kurulacak ilişkiyle bağlantılı olduğunu ortaya koyuyor, bu ilişkinin beş ayrı alana yansıtılması gerekliliği savunuyordu: üyelik için coğrafik, ekonomik, siyasi kriterler ve üyeliğin Birliğe katacağı siyasi içerik ile kurumsal çehre. Dolayısıyla genişlemenin Birliğe katacağı siyasi içeriğin ilk genişlemelerden itibaren yine siyasi olarak tartışıldığı bu Raporla kanıtlanmış oluyordu.¹⁵ Bu, Francis Franco rejiminin AT ile müzakereler başlatma yönündeki eğilimi konusunda dönemin Jean Rey başkanlığındaki Komisyonuna karşı oldukça açık bir siyasi mesaj niteliğindedir. Birkelbach Raporu, AP'nin genişleme konusunda Konseye karşı kullanmış olduğu denetim aracının ilk örneğini ve siyasi koşulluluğun da temelini oluşturması bakımından önem arz etmektedir.

AT, Soğuk Savaş'tan üçüncü genişlemesini tamamlamış halde ve on iki üye ile çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle MDA'daki yeni demokrasileri Birliğe entegre etmeyi öngören AT, 10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Zirvesi'nde yönetim sistemleri demokrasi ilkesine dayanan tüm Avrupa ülkelerinin AT'ye üyelik başvurusunda bulunabileceğini belirtmiştir.¹⁶ 27 Ağustos 1991 tarihinde ise AT'nin yayınlamış olduğu bir

¹⁴ Emma De Angelis & Eirini Karamouzi "Enlargement and the EC's Evolving Democratic Identity 1962-1978", içinde *European Enlargement Across Rounds and Beyond Borders*, Haakon A. Ikononou, Aurelie Andry ve Rebekka Byberg editörler, Taylor & Francis Press, Basingstoke (2017), 145.

¹⁵ *Ibid*, 146.

¹⁶ AB Konseyi, Maastricht Zirvesi Sonuç Bildirgesi 1991, European Council in Maastricht 9-10 December, 1991, Conclusions of the Presidency, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, https://www.consilium.europa.eu/media/20519/1991_december_-_maastricht_eng_.pdf

bildiri ile¹⁷ hâlihazırda toplanmış olan Avrupa Topluluğu Yugoslavya Konferansı'nda Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ndeki (YFC) altı kurucu cumhuriyetin (Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya) birbirinden ayrılması hususunda sorunun niteliğinin belirlenmesi ve olası bağımsızlık hareketlerinin tanınmasına yönelik ara formüller sunacak olan hakemlik kurumunun (Badinter Komisyonu) oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹⁸ Badinter Komisyonu'nun özellikle de belirli kriterleri karşılayacak kurucu YFC devletlerinin ayrı bir devlet olarak tanınacağı şeklindeki yaklaşımı, Batı Balkan ülkelerine yönelik koşulluluk politikasının bu dönemdeki kaynağını oluşturmuştur.

AT, 16 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen Dışişleri Bakanları Olağanüstü toplantısında Ortak bir Pozisyon belirlemeyi uygun görmüştür. Bu Ortak Pozisyon, MDA'daki yeni devletlerin tanınması için ortak kriterler dizisinde anlaşma, Yugoslavya'ya yönelik hususi ek kriterleri tanımlama ve Yugoslavya'nın halefi devletlerin tanınmasına ilişkin prosedürler konusunda fikir birliğine varma hususlarını içermekteydi. Böylelikle AT, aslında Batı Balkanlara yönelik koşulluluk politikasının MDA ülkelerinden farklı bir yönde seyredeceğini 16 Aralık 1991 tarihli deklarasyonunda yer alan "hususî ek kriterler" ibaresiyle duyurmuş oluyordu. AB aynı yıl 10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Deklarasyonu'yla Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) hâlihazırda NATO'nun ayrılmaz bir parçası olarak kalacağını kabul ediyor; Birliğin NATO'ya alternatif olmayacağını, aksine NATO'nun Avrupa ayağını güçlendireceğini bildirdiyordu. Yine 1991 yılında Slovenya ile Hırvatistan YFC'den bağımsızlıklarını eşzamanlı olarak ilan etmekteydiler. Aslında AT ülkeleri dışişleri bakanları 24 Haziran 1991 tarihinde bağımsızlıklar daha bildirilmeden Lüksemburg'da yapılan Zirvede, olası tek taraflı bağımsızlık ilanlarının kabul edilmeyeceğini bildirmişlerdi. 1991 yılı süresince özellikle Almanya'nın yürüttüğü tanıma yönündeki ısrarlı politika ile AT ülkeleri bu tutumlarını değiştireceklerdi.¹⁹ Böylelikle 16 Aralık 1991

¹⁷ Yugoslavya Hakkında Bildiri, 1991, Declaration on Yugoslavia (Extraordinary EPC Ministerial Meeting, Brussels, 16 December 1991, (Çevrimiçi), 25 Mart 2019, <https://english.dipublico.org/629/declaration-on-yugoslavia-extraordinary-epc-ministerial-meeting-brussels-16-december-1991/>

¹⁸ Doğu Avrupadaki ve Sovyetler Birliğindeki Yeni Devletlerin Tanınmasına dair Rehber Kurallar Bildirisi, 16 Aralık 1991, Declaration on the Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union (16 December 1991) (Çevrimiçi) 9 Haziran 2019

<http://aei.pitt.edu/3242/1/3242.pdf>

<https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/>

¹⁹ Bkz. David H. Bearce "Institutional Breakdown and International Cooperation: the European Agreement to Recognize Croatia and Slovenia", *European Journal of International Relations*, 8, Sayı 4, (2002).

tarihli Ortak Deklarasyon'da tanımlanan şartları yerine getirecek cumhuriyetlerin 15 Ocak 1992 tarihinde tanınacağı kesinlik kazanmış oldu. Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin Avrupa Güvenliği için daha fazla kaynak ayırma niyetinde olmadığı da aynı yıl yayınlanmış olan "Transatlantik Deklarasyon"²⁰ metninde ifade edilmekteydi. Bu dönemde Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında ABD Rusya Federasyonu ile ittifak yapıyor, anılan Deklarasyonla da Balkanlar ve MDA'daki ekonomik kalkınmanın AB aracılığıyla gerçekleştirilmesi niyetini ortaya koyuyordu.²¹

AT Komisyonu, 26-27 Haziran 1992 tarihlerinde düzenlenen Lizbon Zirvesi'nde sunmuş olduğu Raporda, o güne değin oluşturulmuş anayasal mevzuat çerçevesinde tek başvuru kriteri olan "Avrupa devleti olma" hususuna ilişkin olarak şu görüşlere değinmiştir: "Avrupa, hiçbir zaman resmi olarak tanımlanmamıştır. Avrupa kavramı, Avrupa kimliğini oluşturan coğrafi, tarihi ve kültürel unsurların birleşiminden meydana gelmektedir. Dolayısıyla Avrupa'nın sınırlarını çizmek mümkün değildir".²² Bu görüşten yola çıkarak, bugün Avrupa Birliği Antlaşmasının²³ 49. maddesinde belirlenen Avrupalılığın salt coğrafik okunuşu olmayacağı AB resmi makamlarınca 1992 yılında kabul edilmişti. Soğuk Savaş sonrası oluşan siyasi konjonktür AT'yi katılım kriterlerinin belirlendiği Zirvelerin en önemlisi olan Kopenhag Zirvesi'ne götürmüştür. 1993 yılının Mayıs ayında Zirveden hemen önce Komisyon, "MDA ülkelerinin ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirmeleri halinde ve AT'nin yeni üye alımına hazır olması şartıyla üyeliğe elverişli olacaklarını" ifade etmiştir. Komisyonun öngördüğü bu şartlar 21-22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'nde aynen kabul edilmiştir.²⁴ Buna ek olarak, AB'ye üye olma hazırlıkları ilerlemiş olan ve Topluluğa katılmaları büyük sorunlar yaratmayacak olan İsveç, Finlandiya ve Avusturya ile katılım müzakerelerinin süratle başlanması görüşüne yer

²⁰ ABD'nin AB'yi meşru bir partner olarak kabul etmesi açısından önemli bir belge niteliğine sahip olan bu belge, iki taraf arasında karşılıklı koordinasyon yaratılmasını amaçlayan maddeler içermektedir.

²¹ Alexander Moens "European Defence and Nato: The Case for New Governance", *International Journal*, 56, Sayı 2, (2001).

²² AB Konseyi, Edinburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi 1992, European Council in Edinburgh 11-12 December, 1992, Conclusions of the Presidency, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, https://www.consilium.europa.eu/media/20492/1992_december_-_edinburgh_eng_.pdf

²³ Lizbon Antlaşması, 2007, Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, (Çevrimiçi) 11 Aralık 2018, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF>

²⁴ Kopenhag Kriterleri, Siyasi Kriterler, Ekonomik Kriterler ve Topluluk Müktesebatına Uyum şeklinde üç ana başlıkta derlenmekte olup; AB'ye temel giriş kriterlerini oluşturmaktadır. Detay için bkz. AB Konseyi, Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi 1993, European Council in Copenhagen 21-22 June, 1993, Conclusions of the Presidency, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>

verilmişti.²⁵ Komisyon'un MDA ülkelerine ek olarak, Kıbrıs, Malta ve Türkiye de dâhil tüm aday ülkeler hakkında hazırladığı ve 1997 yılında imzalanan Gündem 2000 Belgesi, genişleme perspektifini tek bir çerçevede toplayarak Kopenhag kriterleri ve Avrupa Konseyi'nce benimsenmiş sözleşmelerdeki birtakım kriterlere dayandırıyor, ülkeler arasında var olan problemlerin çözümü hususunda ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) başvurunun izlenmesi gereken bir yol olduğunu belirtiyordu. 1997 yılının Aralık ayında düzenlenen Lüksemburg Zirvesi de herhangi bir üyelik müzakeresinin açılması için Kopenhag siyasi kriterlerine uyumun şart olduğu ilkesini resmi olarak kabul ediyordu.²⁶ Gündem 2000 Belgesi içerisinde Türkiye'nin adaylık statüsüne yönelik hükümler yer almazken, MDA genişlemesinin sistemli bir şekilde ilerleyeceğinin sinyalleri veriliyordu.²⁷

1997 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesinin yerini 49. madde alırken, bu Antlaşma ile ilk kez Avrupalılık yanında üyeliğin ikinci koşulu belirtilmiştir. Bu çerçevede, Amsterdam Antlaşması ile belirlendiği şekilde "antlaşmanın 6. maddesinde belirlenen ilkelere saygı duyan her Avrupa devletinin Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabileceği" kuralı ortaya konmuştur.²⁸ Bu düzenleme süregelen MDA genişleme sürecinin AB anayasal çerçevesine etkisiydi. 1995 yılının Kasım ayında imzalanan Dayton Barış Anlaşması üç yıl süren Bosna Savaşı'na son vermiş ve AB ülkeleri önderliğinde Batı Balkanlara yönelik Royaumont Süreci başlatılmıştır. Bu sürece göre AB liderleri, etnik unsurların azınlık haklarını AB standartlarında korumayı taahhüt edecek ve diğer gerekli şartları yerine getirecek yeni bağımsız YFC cumhuriyetlerinin AB tarafından ekonomik ve siyasi olarak destekleneceğini belirtmekteydiler. 1997 yılının Nisan ayında "Bölgesel Yaklaşım"²⁹ politikası kabul edilerek, AB ile ortaklık ilişkisi olmayan tüm Batı Balkan

²⁵ Andreas Bieler "The Struggle Over EU Enlargement: A Historical Materialist Analysis of European Integration" *Journal of European Public Policy*, 9, Sayı 4, (2002), 576.

²⁶ AB Konseyi, Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi 1997, European Council in Luxembourg 12-13 December, 1997, Conclusions of the Presidency, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/21114/luxembourg-european-council.pdf>

²⁷ Gündem 2000 Belgesi, 1997, Agenda 2000, For A Stronger and Wider Union, Bulletin of the European Union, Supplement 5/97, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-history/agenda-2000/com97-2000_en.pdf

²⁸ Amsterdam Antlaşması, 1997, Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, as signed in Amsterdam on 2 October 1997, (Çevrimiçi) 7 Aralık 2018 <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>

²⁹ Bölgesel Yaklaşım, AB Komisyonu, MEMO/98/76, Brussels, 28 October 1998, Regional Approach (Çevrimiçi) 7 Aralık 2018, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-98-76_en.htm

ülkelerini kapsayıcı olacak şekilde mali yardımlar ile ticari-ekonomik işbirliği sunulmuş; ikili ilişkiler için yerine getirilecek genel kriterler ve bu yönde her ülke için ayrı özel şartlar belirlenmiştir. Batı Balkan ülkelerinin uyması gerekli kriterler arasında, mültecilerin evlerine dönüş sürecinin sağlanması, AB ülkelerinde kaçak konumundaki vatandaşların geri kabul edilmesi, Dayton Barış Anlaşması yükümlülüklerinin Bosna-Hersek'teki taraflarca yerine getirilmesi, azınlık ve insan haklarının geliştirilmesi, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi (ICTY) ile işbirliğine gidilmesi yönünde gerekli tedbirlerin alınması, serbest seçimlerin yapılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi sayılmıştır. AB, bu kriterlerle bağdaşmayan herhangi bir durum ile karşı karşıya kalındığında Batı Balkanlar ile ticari ilişkilerin askıya alınması, yardımların durdurulması ve ikili anlaşmaların ertelenmesi gibi yaptırımlar zincirini devreye koyacağını belirtmiştir. Batı Balkanlara yönelik Bölgesel Yaklaşım, Hırvatistan, Bosna Hersek, Arnavutluk, Makedonya ve dönemin YFC'sini (Sırbistan, Karadağ ve Kosova) kapsamaktaydı.³⁰ Bu dönemde Batı Balkanlara yönelik açık bir üyelik perspektifi henüz sunulmamıştı.

16 Temmuz 1997 tarihinde Komisyon, ekonomik ve siyasi açıdan aşama kaydetmiş olan Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya ve Slovenya ile tam üyelik müzakerelerinin 1998 yılında başlatılması yönünde öneride bulunmuştu. MDA genişlemesi öngörüsü ile 1993-1999 yıllarındaki bütçenin 200 milyar ECU'den (European Currency Unit-Avrupa Para Birimi) 275 milyar ECU'ye çıkarılması öngörülmüştür. 75 milyar ECU olarak öngörülen bu artışın yaklaşık olarak 38 milyar ECU kadarının üye olması öngörülen ülkelerin gelişimi yönünde kullanılması planlanmıştır. 2000-2006 dönemi için Komisyon, genişlemenin bütçeye getireceği mali külfeti azaltarak AB bütçesindeki harcama takvimini üye devletlerin ulusal gelir toplamının %1.27'nin üzerine çıkarmamaya karar vermiştir. Bu yıllar MDA genişlemesinin siyasi ve mali külfetinin üye ülkelere en çok hissedilmeye ve tartışılmaya başlandığı yıllardır. Komisyon, MDA genişlemesinin 2006 yılında AB bütçesine yaklaşık 20 milyar ECU'lük ek bir mali kaynak getireceğini de öngörmüştür. Yine ortak tarım politikası harcamalarının 2000-2006 dönemi için ek külfet olmadan karşılanabileceği ortaya konmuştur. Gündem 2000 çerçevesinde ve genişleme kapsamında öngörülen ortak tarım politikası reformlarından 2006 yılında 3.7 milyar ECU kadar tasarruf sağlanacağı; Yapısal Fonlar ile Ekonomik ve Sosyal Yakınlaşma Fonundan yapılacak harcamaların 2000-2006 yıllarında 275 milyar ECU'ye ulaşacağı ve her halükarda AB ortalama ulusal gelirin

³⁰ Othon Anastasakis & Dimitar Bechev "EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process", *South East European Studies Programme European Studies Centre*, (2003), 6,7.

%0.46'sını geçmeyeceği tahmin edilmiştir. Bu veriler genişleme külfetinin üye ülkeler açısından nispeten az algılanmasına olanak sağlamıştır. Gündem 2000 konusundaki fikir birliğinin bütçe konularının Komisyonca değerlendirilmesinden sonra gerçekleşmesi üye ülkelerin veto kartını olumsuz yönde kullanmamasını sağlamıştır. Daha önceden İspanya ile Portekiz'in üyeliği gündeme geldiğinde Yunanistan, AB'den kendisine aktarılan yapısal transferlerde bir düşüş olacağını öngörerek bu genişlemeye çekince koymuştu. MDA genişlemesi gündeme geldiğinde ise; bazı hassas ürünlerde muafiyetlerin verilmesi, kurumların sayısındaki artış ve kurum içindeki temsil oranının değişecek olması nedeniyle üye ülkeler birtakım çekinceler koymuş; ancak kendi aralarındaki siyasi pazarlıkta³¹ orta yol olarak uzun dönemli stratejik çıkarları için genişleme konusunda adım atmıştır. Aday ülkelerin kabul ettiği geçiş süreci düzenlemeleri de pazarlıkta karşılaşılan sorunların aşılmasına olanak sağlamıştır.

1997 Lüksemburg Zirvesi'nde MDA ülkelerini AB'ye yakınlaştıracak siyasi bir mekanizma olan Avrupa Konferansı'nın kurulmasına karar verilmiştir. Avrupa Konferansı ilk toplantısını 12 Mart 1998 tarihinde yapmıştır. Bu Konferansa katılacak ülkeler barış, güvenlik, iyi komşuluk, dış sınırlar ve uluslararası hukuk konularındaki anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla özellikle UAD yargısı ile çözümlenmesini peşinen kabul edeceklerdi. 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde ise aday ülkeler sınır uyumsuzluklarını barışçıl yollarla çözmeye resmen davet edilmişlerdir. Esasında bu kuralın her aday ülke için adilane yöntemle uygulanması konusu Karen Smith'in de ifade ettiği şekilde özellikle GKRY adaylığından kaynaklı olarak tartışmalıdır.³² 2002 yılındaki Kopenhag Zirvesi'nde AB, GKRY'nin 2004 yılındaki üyeliğini resmi olarak teyit etmiş oluyordu;³³ ancak Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan çözüm planının 2004 yılında referanduma³⁴ sunulacağı tahmin edilmekteydi. Nitekim AB, çözüm önerisine verilecek sonucu beklemeden GKRY üyeliğini kesinleştirerek çözümü GKRY üyeliği açısından bir şart olmaktan çıkarıyordu. Bu durumun en önemli nedenlerinden birinin, GKRY'nin üye yapılmaması karşılığında Yunanistan'ın tüm MDA

³¹ Bkz. Andrew Moravcsik & Milada Ana Vachudova "National Interests, State Power, and EU Enlargement", *Center for European Studies, Working Paper*, (2002), No.97.

³² Karen E. Smith, *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Londra, (2014), 31,34.

³³ AB Konseyi, Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi 2002, European Council in Copenhagen 12-13 December, 2002, Conclusions of the Presidency, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/20906/73842.pdf>

³⁴ Frank Hoffmeister, *Legal Aspects of the Cyprus Problem: Annan Plan And EU Accession*, Leiden, Hollanda, (2006).

genişlemesini veto edeceği yönündeki telkinlerinin üye ülkeler üzerindeki etkisi olduğu literatürde sıkça tartışılmıştır.

Helsinki Zirvesi, genişleme politikasının uygulanmasına yönelik önemli kararların alınmasına olanak sağlamış bir Zirvedir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü tanınmış, Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya (Helsinki Grubu ülkeleri) ile üyelik müzakerelerinin 2000 yılının Şubat ayında başlatılmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Zirve'de, 2000 yılı Şubat ayında başlayıp Aralık ayında bitmesi tahmin edilen bir Hükümetlerarası Konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. Bu Konferans AB'yi Nice Antlaşması'na götüren ve genişlemenin kurumsal bütünleşmeye etkisinin çözümleneceği bir Konferans olacaktı. Zirvede ayrıca, "Kopenhag siyasi kriterlerini önemli derecede yerine getirmiş olan ülkeler" söz dizisinin zikredilmesi (Türkiye bunların arasında sayılanlardan en önemlisi olmalıydı) Kopenhag siyasi kriterini tam anlamıyla yerine getirmeden aday statüsünün tanındığını ortaya koyarak Türkiye'ye yönelik yıllar geçtikçe Kopenhag siyasi kriteri üzerinden oluşturulacak (hatta Müzakere Çerçeve Belgesi'nde özellikle üzerinde durulacak) denetleyici politikanın zeminini oluşturdu. Bunun yanında, Kopenhag kriterleri ile idari kapasite yanında iyi komşuluk ilişkilerinin de çok önemli bir şart olacağı üstü kapalı bir şekilde (üye ülkeleri UAD yargısı önüne davet ederek) teyit edilmiş oldu. 1999 yılında AB Batı Balkanlara yönelik İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni ortaya koydu ve Bölgesel Yaklaşım kriterlerini haiz Batı Balkan ülkeleri ile İstikrar ve İşbirliği Anlaşmaları imzalanması suretiyle ekonomik ve siyasi açıdan yakın ilişkiler kurulabilmesini mümkün hale getirdi. 19-20 Haziran 2000'de düzenlenen Feira Zirvesi'nde Batı Balkanların potansiyel adaylıkları kabul edildi. Akabinde Hırvatistan'da gerçekleştirilmiş olan Birinci "AB-Batı Balkan Zirvesi"nin ardından "Zagreb Deklarasyonu" açıklandı ve taraflar İstikrar ve İşbirliği Süreci ile Bölgesel Yaklaşım gerekliliklerine sıkı sıkıya bağlı kalacaklarını taahhüt ettiler.³⁵

21 Haziran 2003 tarihinde Yunanistan'ın Selanik şehrinde gerçekleştirilen Selanik Zirvesi İkinci AB-Batı Balkan Zirvesi olarak kabul edilmiştir.³⁶ Selanik Zirvesi ile AB Batı Balkanlara ilişkin kapsayıcı politikasını inşa etmeye başlayarak ülkelere açık bir AB perspektifi

³⁵ Maire Braniff, *Integrating the Balkans: Conflict Resolution and the Impact of EU Expansion*, I.B Tauris, New York (2011), 76.

³⁶ "The Thessaloniki Summit: A Milestone in the EU'S Relations with the Western Balkans" Deklarasyonu AB Konseyi, Selanik Zirvesi Sonuç Bildirgesi 2003, European Council in Thessaloniki 19-20 June, 2003, Conclusions of the Presidency, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf>

sunmuştur. 2003 yılının Mart ayında adaylık başvurusu yapan ve 18 Haziran 2004'te adaylık statüsü verilen Hırvatistan³⁷ için hazırlanan Müzakere Çerçevesinde olduğu gibi, Türkiye için hazırlanan ve 29 Haziran 2005 tarihinde açıklanan taslak Müzakere Çerçevesinde de, taraflar arasında müzakereye konu olacak AB müktesebatının bundan böyle 31 değil 35 fasıl altında derlenmesi öngörülmüştür.³⁸ Hırvatistan haricindeki Batı Balkan ülkeleri, 2006 yılının Mart ayında kabul edilmiş olan Salzburg Deklarasyonu ile kendileri açısından AB'ye üyelik koşulunun Kopenhag Kriterleri, ICTY ile işbirliği, İstikrar ve İşbirliği Anlaşmaları yükümlülüklerini içerdiğini resmi olarak onaylamışlardır.³⁹

Topluluk müktesebatına ait “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası’na Uyum” başlıklı 31. fasıl ve “Diğer Hususlar” başlıklı 35. fasıl genel olarak siyasi koşulluluk kapsamında analiz edilmese de, taşıdığı özellikler bakımından siyasi koşulluluk içermektedir. 31. fasıl, aday ülkelerin Ortak Dışişleri ve Savunma Politikası kapsamında kabul edilmiş sözleşmeler, uluslararası antlaşmalar ve politik belgelere karşı uyum göstermelerini gerektirir. Buna göre AB adayları AB tarafından kabul edilmiş kısıtlayıcı ve bağlayıcı eylemlere katılmak zorundadırlar. Bunun yanında, 35. fasıl ise AB'ye müzakereler boyunca çözülmemiş hususları derleyip yeniden koşulluluk politikası oluşturma bağlamında inisiyatif yetkisi tanımaktadır. Bu durumun en açık örneğini aşağıda analiz edileceği üzere Sırbistan’a ilişkin üyelik müzakereleri oluşturmaktadır. Bu başlıklar müzakere edilirken AB'nin dış politika kazanımlarının ön planda tutulduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, bazı MDA ülkelerinin 2003 yılında gerçekleşen ABD'nin Irak Müdahalesi sırasında AB'nin başını çeken devletlerin o dönemdeki politikalarıyla zıt yönde yayınlamış oldukları Vilnius Mektubu,⁴⁰ Fransa'nın bu ülkelere koşulluluk politikası üzerinden açık olarak tehdit savurmasına yol açmıştı. Jacques Chirac, bahse konu ülkelerin AB üyesi olmak istiyorlarsa tutumlarına dikkat etmeleri gerektiği yönünde açıklamalarda

³⁷ Hırvatistan'a İlişkin Müzakere Çerçeve Belgesi: 2005, Negotiations Framework Document Croatia, 3 October 2005, Principles Governing the Negotiations, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, https://www.esiweb.org/pdf/croatia_ec_negotiation_framework_2005.pdf

³⁸ Türkiye'ye İlişkin Müzakere Çerçeve Belgesi: 2005, Negotiations Framework Document Turkey, 3 October 2005, Principles Governing the Negotiations, (Çevrimiçi), 2 Ocak 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf

³⁹ Salzburg Deklarasyonu, 2006, Salzburg EU/Western Balkans Joint Press Statement, C/06/77, Brussels, 11 March 2006, 7283/06 (Presse 77) (Çevrimiçi) 8 Haziran 2019 https://europa.eu/rapid/press-release_PRES-06-77_en.htm?locale=en

⁴⁰ Mihaela Gherghisan “Vilnius 10 Sign Letter on Iraq”, *EU Observer*, 6 Şubat 2003, (Çevrimiçi), 3 Aralık 2018, <https://euobserver.com/enlargement/9269>.

bulunmuştu. Ancak yine de bu başlıkta değerlendirilen olumsuz parametrelerin son raddede bütünleşme kazanımlarına feda edilmediği görülmektedir. Örneğin, Karadağ gibi ülkelerin NATO üyeliği AB Genişleme Raporlarında önemli bir siyasi gelişme olarak zikredilirken; Kıbrıs ve Malta'nın AB üyesi olmalarına rağmen hâlihazırda NATO üyesi olmamaları, AB koşulluluk değerlendirmesinin farklı coğrafik bölgelerin değişkenlik gösteren siyasi dengelerine göre gözden geçirildiğini göstermektedir. Özellikle GKRY, Sırbistan veya Kosova gibi egemenliklerine ilişkin siyasi meseleleri AB üyeliği/aday üyeliğini kullanarak yorumlayan bazı ülkelerde, koşulluluk kavramının egemenlik olgusunu birebir etkilediği savunulabilir.⁴¹ AB burada rıza ile araya giren ve politik süreçleri etkileyen bir yapı olmaktadır. Bu etkileme sürecinin meşruluğunun ve tutarlılığının sorgulanmaması için Komisyon ile Konsey'in aynı konularda benzer ve tutarlı bir tutum içinde olmaları gerekmektedir. Aday ülkelerin iç politikalarına dâhil olma sürecinin güvenlik içeren niteliği AB'nin dış politikası ile genişleme politikası arasındaki bağ ile doğrudan ilgilidir.

Avrupa Birliği Antlaşması Lizbon Metninin 49. maddesine göre: “Bu Antlaşmanın 2. maddesinde belirtilen değerlere saygı duyan ve bu değerleri geliştirmeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir” denmektedir. Günümüzde Avrupalı bir devlet olmanın coğrafi sınırları çizilmemiş olmakla birlikte, 2. maddedeki düzenleme şu şekildedir: “Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.” 1993 Kopenhag kriterlerinde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı temelinde değerlendirilen siyasi veya demokratik koşulluluğun kapsamının mevzuata aktarılması zaman içerisinde dönüşerek gelişen bir durumu anlatır. Ancak 1999 Helsinki Zirvesi'nde devlet ve hükümet başkanları nezdinde resmen teyit edilen kararlar ışığında, iyi komşuluk ilişkileri kriterlerinin bugünkü tüm AB aday/potansiyel aday ülkeleri için şart olduğu ortadadır. Son aşamada, üye devletler ve aday ülkeler ulusal anayasal prosedürler uyarınca Katılım Antlaşmalarını onaylar ve bu Antlaşmalar böylelikle yürürlüğe girer. Muafiyet ve geçiş önlemlerinin ilk genişlemelerden itibaren gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan bazı olumsuzlukların önüne geçebilmek adına üye devletlerce aday devletlere

⁴¹ Soeren Keil & Zeynep Arkan, *The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans*, Routledge Press, Londra, New York, (2015), 17,20.

karşı bir koz olarak kullanıldığı görülür. Aynı zamanda referandum prosedürü de genişlemeye oldukça siyasi ve hükümetlerarası bir nitelik kazandırmaktadır.⁴²

II. İyi Komşuluk İlişkileri ve İlişkilerin Normalleştirilmesi Çerçevesinde Batı Balkanlar: Özelde Sırbistan-Kosova Diyalogu

Batı Balkan ülkeleri arasında Slovenya ve Hırvatistan gibi bağımsızlıklarını nispeten daha kolay kazanmış ve ekonomik olarak daha kalkınmış olan ülkelerin AB üyeliği serüveninin daha kolay gerçekleştiği görülür. Ancak bu ülkelerin dahi AB üyesi ülkelerin veto tehdidiyle karşılaşmamak için mevcut ikili sorunları öncelikli olarak çözmeye önem verdiği analiz edilmiştir. Slovenya ve Hırvatistan Trieste Körfezi'nde İtalya ile olan sorunlarını çözdükten sonra müzakere süreçleri ivme kazanmıştır. Bunun yanında hem Slovenya hem de Hırvatistan'ın Piran Körfezi'ndeki sınır sorunları çözülmeden müzakere süreçlerinin İtalya engeline takılacağı tahmin edilmekteydi.⁴³ Hırvatistan, AB'ye Katılım Antlaşması'nın onay sürecinde, artık faaliyette olmayan Ljubljana Bankası'nda yatırımları olan vatandaşlarının yatırımlarının geri iade edilmesine ilişkin anlaşmazlık nedeniyle AB üyesi komşusu Slovenya ile karşı karşıya gelmiştir. 11 Mart 2013 tarihinde Slovenya ile Hırvatistan yetkilileri arasında Ljubljana Bankası sorununun çözümüne yönelik mutabakat zaptının imzalanması üzerine Sloven Parlamentosu 2 Nisan 2013 tarihinde Hırvatistan'ın Katılım Antlaşması'nı onaylamış ve Hırvatistan üyeliği önündeki engel kalkmıştır.⁴⁴

2008-2013 yılları arasında gerek Avrupa'daki ekonomik kriz ve anayasal süreç gerekse Batı Balkan ülkelerinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle duraksayan Batı Balkanlar genişleme süreci 2013 yılının Nisan ayında Sırbistan-Kosova arasındaki Belgrad-Priştine diyalogunun sağlanmış olması sonrasında canlandırılmaya çalışılmış; bunun yanında AB'nin Batı Balkan bölgesine doğru genişlemesine yönelik bütünsel durağanlığı aşmak adına Almanya inisiyatif üstlenerek 2014 Berlin Süreci'ni başlatmıştır. Berlin Süreci, Batı Balkanlar genişleme sürecinde birçok

⁴² Michael J. Baun "A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement", Rowmanand Littlefield Publishers, Lanham, (2000), 12-13.

⁴³ Nermina Mujagic "The European Union as a Spectacle: The Case of the Slovenian-Croatian Dispute Over the Sea Border" içinde Tanja Petrović (ed.), *Mirroring Europe: Ideas of Europe and Europeanization in Balkan Societies*, Koninklijke Brill, Leiden, Hollanda, (2014), 86.

⁴⁴ Stefan Füle welcomed the deal on Ljubljanska Banka (Slovenia-Croatia) (Çevrimiçi), 3 Aralık 2018, <https://news.europawire.eu/stefan-fule-welcomed-the-deal-on-ljubljanska-banka-slovenia-croatia-9813245243543/eu-press-release/2013/03/08/>.

sorunun çözülmesi açısından önemli bir ivme olmuştur. Batı Balkanların etnik durumu ve aralarındaki sınır problemleri AB'yi bölgesel politikalarını başarıyla uygulama konusunda hayli zorlamaktadır. Ancak kuşkusuz Batı Balkanlardaki en büyük sorun, Kosova'nın nihai statüsü meselesinin ne olacağı ve birçok müzakere faslını halihazırda müzakere ediyor olan Sırbistan'ın siyasi iradesinin (en azından şimdilik) Kosova'nın egemenliğinin tanınmaması şeklinde süregelmesidir.

2018 yılının Mayıs ayında gerçekleşen Balkan Zirvesi'nde Karadağ ve Sırbistan'ın yeterli düzeyde ilerleme kaydetmesi durumunda 2025'e kadar AB'ye aday olabilecekleri belirtilmişti. 2019 yılı itibariyle Karadağ, Sırbistan ile birlikte AB üyeliğine en yakın iki Batı Balkan ülkesi olarak değerlendirilmektedir. 2015 yılında yapılan bir araştırmada, Batı Avrupa'daki (AB ve EFTA ülkelerini kapsayacak şekilde) 177,925 iltica başvurusunun Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Karadağ'dan geldiği, Almanya'ya Suriyelilerden sonra en çok iltica başvurusu yapanların Kosovalılar ve Arnavutlar olduğu, bu dönem için Batı Balkanlar bölgesindeki işsizlik oranının ortalama yüzde 21.6 (Sırbistan için yüzde 63) gibi bir orana ulaştığı ve mevcut ekonomik göstergelerle birlikte bölgenin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranının 2035 yılına kadar AB'nin ortalama GSMH'sinin yüzde 40 oranına ulaşabileceği analiz edilmiştir.⁴⁵ AB özellikle Berlin Süreci sonrasında Batı Balkanlardaki temel sorunları ortaya koyup koşulluluk politikasına yön vermeye ve mevcut durumu iyileştirmeye çalışmaktadır. Berlin Süreci kapsamındaki 2015 Viyana Zirvesi'nde Karadağ, ilerleyen müzakere sürecinde herhangi bir üye ülke tarafından gündeme getirilmesini istemediği için Kosova ile sınır anlaşması imzalamıştır.⁴⁶ Sınır anlaşması aynı yıl Karadağ'da onaylanırken, Kosova'da siyasi istikrarsızlık neticesinde ancak 2018 yılının sonunda onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Arnavutluk'un AB sürecinin tıkanması hukukun üstünlüğü ve organize suçlarla mücadele çerçevesinde yeterli adımların atılmamasından kaynaklanmakta ve bunun yanında 1990'lı yıllardan itibaren Yunanistan ile yaşamış olduğu ikili siyasi sorunlarının olmasından ileri gelmektedir.⁴⁷

⁴⁵ Sabina Lange "The Western Balkans: Back in the EU Spotlight", European Union Institute for Security Studies (EUISS), Mart 2016 Sayısı, (Çevrimiçi) 6 Nisan 2019, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief-9_Western%20Balkans.pdf

⁴⁶ Mark C. Toner, "Bosnia and Herzegovina, Kosovo, and Montenegro Sign Border Demarcation Agreements", August 28, 2015, (Çevrimiçi) 9 Nisan 2019, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/08/246437.htm>.

⁴⁷ Ayrıntılı bkz. Altin Ilirjani "Albania and the European Union", *Mediterranean Politics*, 9, Sayı 2, (2004).

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Yunanistan ile yaşadığı isim sorunu nedeniyle üyelik müzakereleri sekteye uğrayan bir başka ülke olmuştur. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti olarak 22 Mart 2004 tarihinde AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuş ve 16 Aralık 2005 tarihinde aday ülke ilan edilmiştir. 2009 yılında üyelik müzakerelerinin başlatılmasına yönelik prosedürler tamamlanmış olduğu halde, Yunanistan ile arasındaki isim anlaşmazlığı nedeniyle bu ülke on yıl süreyle AB müzakerelerini yürütme aşamasına geçiş yapamamıştır. Yunanistan'ın Kuzey bölgesinde Makedonya isminde bir bölge olduğu için Yunanistan, Makedonya'nın bu isimle NATO üyeliğine ve AB ile katılım müzakerelerinin başlamasına karşı çıkmıştır.⁴⁸ Bu sorunun UAD'ye taşınmasının ardından Komisyon, soruna bir çözüm üretilmesini teminen Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti ile Yüksek Düzey Katılım Diyaloğu (High Level Accession Dialogue – HLAD) başlatmıştır.

2017 yılının Mayıs ayında ülkede göreve gelen Zoran Zaev başkanlığındaki hükümet, AB ile bütünleşme sürecine önem vererek reformların kabul edilmesi ve komşularla iyi ilişkiler sağlanması konusunda büyük bir çaba harcamıştır. Bu çerçevede, Yunanistan ile BM arabuluculuğunda isim sorununun çözümüne yönelik sürdürülen müzakerelerin başlatılmasını müteakip Komisyon, Makedonya ile katılım müzakerelerine koşulsuz başlama tavsiyesinde bulunmuştur. 12 Haziran 2018 tarihinde taraflar arasındaki isim sorunu çözülmüş ve varılan antlaşma ile ülkenin bundan böyle “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” olarak anılması uygun görülmüştür. 2018 yılının Haziran ayında toplanan AB Genel İşler Konseyi yayınlamış olduğu bildirmede, AB'nin genişleme sürecine ve Batı Balkanların “Avrupa perspektifine” ilişkin kararlılığının sürdüğünü ifade etmiş ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile Arnavutluk'un kaydettiği ilerlemeden duyulan memnuniyeti ifade ederek iki ülke ile katılım müzakerelerine başlama kararı alınacağını kaydetmiştir. Yunanistan bunun üzerine NATO üyeliği önündeki vetoyu da kaldırarak Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin NATO'ya girişini sağlamıştır. İki ülke ile müzakerelerin başlatılmasına yönelik girişimler 2019 yılı boyunca Fransa'yı bu yönde ikna etme çabalarına dönüşmüş ve nihayetinde 2020 yılının ilk çeyreğinde müzakerelerin başlatılacağı duyurulmuştur.⁴⁹

⁴⁸ Hristijan Ivanovski, “The Macedonia-Greece Dispute/Difference Over the Name Issue: Mitigating the Inherently Unsolvable”, *New Balkan Politics*, Sayı 14, (2013), 55,58.

⁴⁹ Commission Welcomes the Green Light to Opening of Accession Talks with Albania and North Macedonia, 25 March 2020, (Çevrimiçi), 26 Mart 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_519

Batı Balkanlar'ın en önemli sorunlarından olan Sırbistan-Kosova arasındaki ilişkiler 2020 yılına girerken oldukça gerilemiştir. 2015 yılından başlayarak 2018 yılının sonuna kadar geçen süreçte Kosova Anayasa Mahkemesi'nin Sırp Belediyeler Birliği'nin anayasaya aykırı olduğuna ilişkin kararı açıklaması, Kosova hükümetinin Kuzey Mitroviça'da bulunan Trepça madenlerini kamulaştırma girişiminde bulunması, tek taraflı olarak düzenli ordu kurulacağını açıklaması, Kuzey Mitroviça'nın önemli siyasi simgelerinden ve Kosova'lı Sırp'ların önde gelen temsilcisi Oliver Ivanovic'in suikasta uğraması ve Kosova'nın Sırbistan ile Bosna-Hersek'ten ithal edilecek ürünlere yüzde yüz oranında gümrük vergisi uygulamaya başlaması (Gümrük vergisi uygulaması 25 Mart 2020 tarihinde kaldırıldı) gibi olumsuz gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.⁵⁰ AB yetkilileri iki ülke arasında varılan anlaşmanın getirdiği yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda çaba gösterirken ilişkilerin bu denli gerilmesi süreci tehlikeye atan gelişmeler bütünü olarak değerlendirilmiştir.

Aslında AB resmi belgeleri, Sırbistan'ın Kosova ile ilişkilerinin kapsamlı bir şekilde normalleştirilmesi konusunda sorunun iki tarafı bağlayacak bir anlaşma ile sonlandırılması şeklinde bir talebi içermektedir. AB Konseyi halihazırda hiçbir üyesini Kosova'yı tanıma yönünde zorlamayacağını bildirmiştir. Ancak, Kosova'daki sivil misyon olan EULEX'in operasyonel hale gelmesine yönelik kararın AB'nin beş üyesinin (GKRY, İspanya, Slovakya, Romanya ve Yunanistan) Kosova'yı tanımaması gerçeği ortada dururken kabul edilmiş olması AB genişleme politikasına verilen üstü kapalı desteği simgeler niteliktedir.⁵¹ AB yetkilileri EULEX'in kurulmasına yönelik karar metninde Kosova statüsü konusundaki tarafsızlıklarını korumuş, metinde Ahtisaari Planı'na herhangi bir referans göstermeyeceklerini teyit etmek suretiyle Sırbistan ile nihai olarak anlaşmaya varmış ve misyon bu şekilde kurulmuştur. AB, 2014 yılının Ocak ayında Sırbistan ile müzakere fasıllarını müzakereye açacağında yukarıdaki paragraflarda açıklanan "Diğer Hususlar" başlıklı 35'inci faslı, Kosova ile ilişkilerin normalleştirilmesi çerçevesinde öncelikli olarak açmıştır. Diyaloğun bir şekilde sonuçlandırılması gerektiğine ilişkin kararlılığını ise Sırbistan ile imzalanan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde tüm fasılların

⁵⁰ Serbia-Kosovo Relations, Confrontation or Normalisation?, European Parliament Briefing, (Çevrimiçi), 2 Haziran 2019, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI\(2019\)635512_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI(2019)635512_EN.pdf)

⁵¹ Labintot Greiçevci "EU Actress in International Affairs: The Case of EULEX Mission in Kosovo", *Perspectives on European Politics and Society*, 12, Sayı 3, (2011), 290.

müzakereleri sonuçlandırılrsa bile bu başlığın tüm gerekli tedbirler alındıktan sonra (*mutatis mutandis*) kapatılacağını belirterek göstermiştir. Sırbistan için bu gereklilik 35. fasıl altında “Kosova ile ilişkilerin normalleştirilmesi” olarak kaydedilmiştir. AB, 2013 yılında taraflar arasında AB arabuluculuğunda süren müzakerelerin Brüksel Mutabakatı ile gelişmesini takiben, Sırbistan ile müzakereleri açarken, Kosova ile İstikrar ve İşbirliği Antlaşmasını yürürlüğe koyarak Kosova vatandaşlarının AB ülkelerine vizesiz seyahat edebilmelerini sağlama yönünde inisiyatifin başlatılacağını duyurmuştu.

Sırbistan ile imzalanan ve yürürlükte olan İstikrar ve İşbirliği Anlaşması metninde Sırbistan’a getirilen genel koşulluluk politikası değerlendirildiğinde, EULEX ile işbirliğinde çalışılması, UAD’nin almış olduğu kararlara uygun hareket edilmesi ve AB müktesebatinin uygulanması konusunda Kosova’daki yurttaşların haklarının gözetilmesi gereklilikleri sıralanmıştır. Buna rağmen AB resmi belgelerinde “tanıma” kelimesinin yerine “ilişkilerin normalleştirilmesi” ibaresinin yer alması; bunun yanında 25 Temmuz 2014’te imzalanıp 1 Nisan 2016 yılında yürürlüğe giren Kosova’ya yönelik İstikrar ve İşbirliği Anlaşması’nın 2. maddesinde ise “bu anlaşmada kullanılan hiçbir terim, sözcük veya tanımın, Kosova’nın AB tarafından bağımsız bir devlet olarak kabul edildiği anlamına gelmediği” ifadelerinin yer alması, durumu oldukça karmaşık bir hale getirmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin iki daimi üyesi olan Rusya ve Çin’in Sırbistan tezini desteklemesi, Kosova’nın bağımsızlığına ilişkin bir BM Güvenlik Konseyi kararı alınmasını günümüze değin imkânsız kılmıştır. Sırbistan ile imzalanan İstikrar ve İşbirliği Anlaşması’nın 13. maddesinde her iki tarafın da AB üyeliği yolunda devam etmek için nihayetinde bir anlaşmaya varmaları gerektiği belirtilmiştir. Özellikle 16. maddede ise AB’nin 13. maddede belirtilen husustaki rolünün açık bir siyasi irade olduğu vurgulanmıştır.⁵²

Kosova Savaşı 1999 yılında NATO güçleri tarafından sonlandırıldıktan sonra Kosova’da devlet kapasitesinin gereklilikleri Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetimi Misyonu (UNMIK) himayesinde yaratılmaya çalışılmıştı.⁵³ 2005 yılında BM nezdinde yürütülmeye başlanan Kosova’nın nihai statüsüne ilişkin müzakereler sonucunda BM Kosova Özel Temsilcisi

⁵² AB ile Sırbistan Arasındaki İstikrar ve İşbirliği Anlaşması ‘Stabilisation and Association Agreement Between the EU and Serbia’, *Official Journal of the European Union* L 278/19., (Çevrimiçi) 1 Haziran 2019
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150430_saa.pdf

⁵³ Bruno Coppieters “Statehood’, ‘de facto Authorities’ and ‘Occupation’: Contested Concepts and the EU’s Engagement in its European Neighbourhood”, *Ethnopolitics*, 17, Sayı 4, (2018) 355.

Martti Ahtisaari'nin taraflara sunmuş olduğu Kosova'ya aşamalı olarak bağımsızlığın tanınmasını öngören Plan Sırbistan tarafından kabul görmemişti. Ancak Kosova, bu Plana dayanarak 2008 yılında tek taraflı bağımsızlığını ilan etmişti.⁵⁴ Bu bağımsızlık kararı ile EULEX'in Kosova'da konuşlanmasının aynı yıl içerisinde gerçekleşmesi, AB'nin BM Genel Kurulu'nun 2010 yılında yapmış olduğu çağrıya uyarak Sırbistan-Kosova Diyalogu'nda arabuluculuk üstlenmesi, üstelik bunu genişleme perspektifinde gerçekleştirmesi AB koşulluluk politikasının Batı Balkanlar özelinde geldiği aşamayı ortaya koyar niteliktedir.

UAD, 22 Temmuz 2010 tarihinde Kosova'nın statüsüne ilişkin olarak vermiş olduğu kararda, bağımsızlık kararının Kosova için özyönetimin temel parametrelerini belirtmek üzere alınmış olan 1244 numaralı BMGK kararı⁵⁵ açısından herhangi bir hukuksuzluk yaratmadığını ortaya koymuştur.⁵⁶ Bu karar uluslararası hukuk literatüründe dar yorum getirmesi ve Kosova'nın bağımsızlığını tek taraflı olarak ilan etmeye hakkının olup olmadığı tartışmasına değinmeden alınmış olması sebebiyle eleştirilse de, günümüzde AB üyesi devletlerin 22 tanesi Kosova'yı tanımaya devam etmektedir. Sırbistan'ın Rusya ile olan yakınlığı ve Batı Balkan ülkeleri arasında en büyük ve etkin ülke olması AB'nin siyasi olarak Sırbistan'ı çevrelemesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sırbistan'ın aynı zamanda bölgede en kalabalık nüfuslu ülke olması, dört AB üye ülkesi, iki AB aday ülkesi ve iki de AB potansiyel aday ülkesi ile komşu olması, AB açısından Sırbistan'ı önemli kılmakta ve Batı Balkan genişleme sürecinin Sırbistan olmadan tamamlanamayacağını haklı gerekçelerini açıklamaktadır. AB'nin bölgede etkisinin azalması başka bir aktörün bölgede etki göstermesiyle sonuçlanacaktır. Fransız lider Macron sıklıkla Rusya ve Türkiye'nin Batı Balkanlar bölgesindeki varlığından rahatsızlık duyduğunu dile getirmektedir.⁵⁷

⁵⁴ Florian Bieber "The Serbia-Kosovo Agreements: An EU Success Story?", *Review of Central and East European Law*, Sayı 40, (2015).

⁵⁵ Bu karar, bugün sürdürülen görüşmelere temel oluşturması açısından önemlidir. Karar Kosova'da BM gözetiminde etkin uluslararası sivil ve güvenlik varlığını oluşturmayı öngörmekteydi.

⁵⁶ Bkz. Uluslararası Adalet Divanı Görüşü "International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo Advisory Opinion" 22 Temmuz 2010, "Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo", 122. Paragraf, (Çevrimiçi) 5 Haziran 2019, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.

⁵⁷ "The Brief – Macron Pulls the Balkan Rug", Euractiv, 25 Nisan 2018, (Çevrimiçi) 9 Nisan 2019, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/the-brief-macron-pulls-the-balkan-rug/>

Aslında Belgrad-Priştine Diyalogu ile AB ilk kez, iki ülke arası ilişkilerin parametrelerini koşulluluk politikası üzerinden yeniden yorumlamaya çalışmaktadır. Bu Diyalog AB'yi üye ülkelerinin hassasiyetlerinden ayrı üye olmayan iki siyasi tarafın meselesinde arabulucu konumuna getirmektedir. Bu durum AB'nin koşulluluk politikasını Kosova'da Sırp azınlığın bölgesi olan Kuzey Mitroviça'da Belediyeler Birliği kurulması, bu Birliğin Kosova merkezi idaresi ile ilişkilerinin düzenlenmesi, Kosova'da Sırbistan azınlığa ilişkin Özel Savcılık Ofisi kurulması gibi devlet kapasitesi ve egemenlikle ilgili hususlara derinden etki eden spesifik şartları taşıyan münhasır bir politika haline getirmektedir.⁵⁸ MDA genişlemesi kapsamında bu tip hususlar azınlıklara saygı koşulu çerçevesinde ve Kopenhag kriterleri kapsamında değerlendirilmiştir. AB bu süreçte de özellikle Slovakya ve Macaristan'daki azınlıkların durumlarını iyileştirici politikalar öngörmüştür; ancak değerlendirmelerini Kopenhag kriterleri çerçevesinde yapmıştır. Neticede Belgrad-Priştine Diyalogu Süreci temelde statü meselesinin çözümlenmesi amacını taşımaktadır. Bunun yanında, Sırbistan'ın özellikle 2003 yılında anayasal düzlemde kabul ettiği ve 2006 yılında gerçekleştirilen Sırbistan-Karadağ ayrılığı sürecinde⁵⁹ yürüttüğü politikalar, AB'nin Sırbistan'a yönelik uyguladığı koşulluluk politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Sırbistan, YFC dâhilinde kurucu cumhuriyet statüsüne sahip olan Karadağ'ın da bağımsızlığını kabul ederken, Yugoslavya oluşumunda aslında hiçbir zaman kurucu cumhuriyet statüsüne sahip olmamış Kosova'nın bağımsızlık tezini çürütmeye çalışmaktadır.

Kosova ise, statü meselesinin çözümlenmesi ve bağımsızlık tezini AB kanadından güçlendirme konusunda ısrarcı davranmaktadır. 2018 yılının sonlarında Kosova Başbakanı Ramush Haradinaj, Kosova ve Sırbistan arasındaki ilişkinin artık Avrupa liderleri seviyesinde ele alınması gerektiğine vurgu yaparak, dönemin AB Dışilişkiler Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'yi Sırbistan ve Kosova arasında yürütölen diyalog konusunda başarısız olmakla suçlamıştır.⁶⁰ Diyalog sürecinde AB ilk kez

⁵⁸ Kosova İlerleme Raporu, 2016, Kosovo 2016 Report, Brussels, 9.11.2016 SWD(2016) 363 final (Çevrimiçi) 5 Mayıs 2019
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf.s. 48-49.

⁵⁹ Gergana Noutcheva "Fake, Partial and Imposed Compliance the Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans, *Serbia and Montenegro Centre For European Policy Studies*, CEPS Working Document No. 274, Temmuz 2007 Sayısı, 3,5.

⁶⁰ "Kosovo's Haradinaj wants Mogherini out of dialogue with Belgrade", Euractiv Sırbistan 13 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) 2 Haziran 2019,
<https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/kosovos-haradinaj-wants-mogherini-out-of-dialogue-with-belgrade/>.

ilişkilerin normalleştirilmesi gibi bir hedef ve koşul ortaya koyuyor olmakla birlikte, buna nasıl ulaşılabileceğini uzun dönemli politikada taraflara bırakmakta; yine de her halükarda koşulun yerine getirilmesini üyelikten önce talep etmektedir. Sırbistan-Kosova ilişkilerinde AB koşulluluğu etraflıca değerlendirildiğinde önümüzdeki süreçte Kosova’da yaşayan Sırlara olabildiğince geniş nitelikli haklar sunulmasının garanti altına alınacağı ve Sırbistan’dan Kosova’nın bağımsız statüsünün tanınmasının talep edileceği, AB üyelik kartının Komisyon tarafından son ana kadar Sırbistan’a karşı kullanılabileceği ihtimalinin en yüksek ihtimal olduğu sonucuna varılmaktadır. Sırbistan liderliğinin 2018 ve 2019 yıllarında Kosova’yı asla tanımayacaklarına ilişkin açıklamaları⁶¹ da göz önünde bulundurulduğunda, AB’nin diyaloga ilişkin politika üretirken zorlandığı anlaşılmaktadır. Bunun en somut göstergesi 2019 yılında sorunun çözümüne yönelik toplanan Berlin Zirvesidir.⁶² Ancak, 2020 yılına girilirken Sırbistan liderliğinin Kosova meselesine ilişkin söyleminde yumuşama yönünde birtakım değişiklikler olduğu da göz önünde bulundurulmalı⁶³ ve AB’nin koşulluluk politikasının bu değişiklik üzerindeki etkisi unutulmamalıdır.

AB’nin başından beri Batı Balkanlar bölgesine bütünlüklü bir çerçeveden bakmaya çalıştığı ortadadır; bu sebeple Batı Balkan bölgesindeki istikrar ve Avrupa bütünleşmesi fikrine önem veren Almanya ya da Fransa gibi ülkelerin iki taraf arasında anlaşma olmaksızın Sırbistan’ı üye yapmamak için uğraş vereceği ve Kosova’yı tanımayan AB üyesi devletlerin iki taraf anlaştıktan sonra çekincelerini kaldıracakları tahmin edilmektedir. AB Dışilişkiler Yüksek Temsilciliğine yeni atanan Josep Borrell’in Batı Balkanlardaki ilk resmi ziyaretini Sırbistan ve ardından Kosova’ya yapacağını duyurmuş olması ve sorunun çözümüne yönelik adımların atılması gerektiğini açıklaması bu Diyalog çerçevesinde yürütülen koşulluluk politikasının tüm bölge istikrarı açısından önemini ortaya koymaktadır.⁶⁴

⁶¹ “We will not Recognize Kosovo’s Independence, Says Vucic”, *Independent BalkanNews Agency*, 10 Eylül 2018, (Çevrimiçi) 5 Haziran 2019, <https://balkaneu.com/we-will-not-recognize-kosovos-independence-says-vucic/>

⁶² “Berlin Summit Fails to Restart Stalled Kosovo-Serbia Talks” *Balkan Insight*, 30 Nisan 2019, (Çevrimiçi), 7 Haziran 2019, <https://balkaninsight.com/2019/04/30/berlin-summit-fails-to-restart-stalled-kosovo-serbia-talks/>

⁶³ Ayrıntı için bkz. Amy Mackinnon, Robbie Gramer, Vucic: Most Serbs Prefer a ‘Frozen Conflict’ with Kosovo, *Foreign Policy*, 4 March 2020, (Çevrimiçi), 10 Mart 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/03/04/serbian-president-aleksandar-vucic-interview-frozen-conflict-kosovo/>

⁶⁴ High Representative/Vice-President Josep Borrell travels to Kosovo and Serbia for his first visit to the Western Balkans, 29.01.2020, (Çevrimiçi) 29 Ocak 2020,

Batı Balkanlar bölgesini önemli kılan bir diğer husus enerji kaynakları açısından geçiş noktası üzerinde yer alması ve şu anda Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla AB toprakları arasında bir bölge olarak kalmasıdır. AB bugüne değin kendi arz-talep dengesinin korunmasına yönelik olarak üç önemli enerji projesinde yer almaya çalışmıştır. Bunlar, Hazar Denizi vasıtasıyla sağlanacak olan gazın temini yönündeki Nabucco Projesi, Rusya'dan sağlanacak olan gazın temini yönünde önemli bir yer tutan Güney Akım Projesi ve Azerbaycan'dan gelecek olan gazın temini yönünde fayda sağlayacak olan Trans Adriyatik Boruhattı (TAP - Trans Adriatic Pipeline) olarak bilinmektedir.⁶⁵ Nabucco Projesi halihazırda rafa kaldırılmışken, 2014 yılı boyunca Kırım meselesi sebebiyle Rusya ile gerilen ilişkiler Batı Balkanlar bölgesindeki istikrarın önemini AB'ye bir kez daha hatırlatmıştır.⁶⁶ TAP'ın özellikle son dönemlerde Türkiye'nin önemli bir ayağını oluşturduğu Trans Anadolu Doğalgaz Boruhattı (TANAP - Trans-Anatolian Natural Gas) ile birleşecek olması Projenin önemini artırmıştır. TAP Projesi, doğalgazın Azerbaycan üzerinden TANAP hattını da geçerek Yunanistan ve Arnavutluğa ulaşarak oradan da Avrupa'ya dağıtılmak üzere Adriyatik Denizi ve İtalyaya aktarımını içeren bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığının güzergahlar çeşitlendirilerek bir nebze azaltılması amaçlanmaktadır. Bunun yanında önemli aktarım kapasitesindeki İyon Adriyatik Doğalgaz Boruhattı'nın (Ionian Adriatic Pipeline - IAP) yapım aşamasında olması ve aktarımın Arnavutluğu geçerek Karadağ, Bosna-Hersek, oradan da IAP'ye bağlanacak olan sıvılaştırılmış gaz terminali (LNG) ile Hırvatistan'a ulaşacak olması Güneydoğu Avrupanın kendi içerisinde yaşanacak gaz temini sıkıntısına da yardımcı olacak; dolayısıyla da AB'nin gelecekteki muhtemel toplam gaz bağımlılığı oranının düşmesine katkı sağlayacaktır.⁶⁷

Sonuç

Bu makalede, AB'nin uygulamış olduğu koşulluluk politikasının tarihsel süreç içerisindeki gelişimi üye ülkelerin ortaya koyduğu siyasi irade çerçevesinde ve diğer alanlardaki bütünleşme politikaları ile ilişkisi ekseninde tartışılmıştır. AB'nin şartlara göre değişen genişleme politikasını

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/73623/high-representativevice-president-josep-borrell-travels-kosovo-and-serbia-his-first-visit_en

⁶⁵: Kuszniir "The Nabucco Gas Pipeline Project and its Impact on EU Energy Policy in the South Caucasus", *Caucasus Analytical Digest*, Sayı 33, (2011), 9,12.

⁶⁶ Jaroslaw Wisniewski "EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus", *Political Perspectives*, 5, Sayı 2, (2011), 72.

⁶⁷ Wisniewski, *Ibid.*

haklı bir nedene dayandırması için AB'ye genişleme yöntemi bağlamında esneklik sunan Topluluk Müktesebatı'na bağlı 31. ve 35. fasıllar değerlendirilmiş ve bu tip koşulluluk araçlarının AB genişleme yönteminin özellikle siyasi yönden analizinde ve Batı Balkanlar genişleme sürecinde gündeme geldiği ortaya konmuştur. MDA genişlemesini oluşturan aday ülkelerin (Eski YFC ülkelerinden olan Slovenya ile GKRY ve Malta hariç olmak üzere) hem dönemin AB üyesi ülkeleri hem de birbirleriyle çok önemli sayılabilecek siyasi bir uyumazlığının olmamasının bu bölgede bütünlüklü bir politika benimsemesini kolaylaştıran bir unsur olduğu analiz edilmiştir. Bu durum SSCB'nin dağılma sürecinin⁶⁸ Eski YFC'nin dağılma sürecine oranla çok daha sorunsuz seyretmesine bağlanmaktadır. Sonuç olarak, MDA genişleme sürecinde uygulanan genişleme politikası (İtalya ile olan bazı sınır problemlerine ilişkin kısmi olarak Slovenya'ya uygulanan hariç) genel olarak üye ülkelerle aday ülkelerin Kopenhag kriterleri kapsamında demokrasi, hukukun üstünlüğü ve azınlık hakları gibi siyasi ve bunun dışında ekonomik sorunlarının çözümü çerçevesinde seyretmiştir.

Üye devletlerin, egemenlikle ilişkilendirilebilecek bazı temel sorunlarını çözmeye araç olarak kullandığı politika alanlarından biri genişleme politikalarıdır ve bu bağlamda tüm kararlar oybirliği temelinde alınmaktadır. Oybirliği ile karar alınan bir politika alanı olması, genişlemede; üye devletlerin güçlü olduklarını ve bu güçlerini korumakta ısrarlı olduklarını göstermektedir. Genişleme politikalarının hukuksal ve pratik uygulama temeli AB bütünleşmesinin bir sonucudur ve genişleme yöntemi üye devletlerin katkılarıyla ve çoğunlukla Zirve kararları, Hükümetlerarası konferanslar ve Dışişleri Bakanları Toplantıları sonucunda oluşmuş bir yöntemdir. Dolayısıyla bugüne değin yaşanmış ve bundan sonra yaşanacak olan genişlemeler, üyeler arasında önemli bir uzlaşma sağlanmış olduğunu göstermekte ve AB açısından önemli bir dış politika atılımı olarak kabul edilebilmektedir. Batı Balkanlardaki genişleme süreci ve özelde Belgrad-Priştine Diyaloğu İspanya, GKRY, Slovakya, Romanya ve Yunanistan'ın siyasi hassasiyetlerine rağmen devam etmektedir. Bu ülkelerin hassasiyetlerinin giderilmesi AB girişimiyle uygulanacak etkin ancak önceki genişlemelerden oldukça farklılaşan bir koşulluluk politikasının uygulanmasına bağlıdır. AB'nin uygulayacağı etkili koşulluluk politikasıyla Sırbistan'ın üye olmak için Kosova'nın statüsünü tanıması, yukarıda bahsedilen beş üye ülkenin endişelerini de giderecektir. AB koşulluluk politikası günümüzde siyasi kararları içeren hatta bir ülkenin

⁶⁸ Bu yapıdan Letonya, Litvanya ve Estonya kopmuştur; ancak diğer MDAÜ ülkeleri de eski sosyalist rejimler olduklarından AB'ye geçiş aşamaları kendileri açısından sistem değişikliğini zorunlu kılmaktaydı.

statüsü meselesine ilişkin dolaylı olarak etki edebilen bir politika kaynağıdır. Bu durum da ilişkilerin normalleştirilmesi ve iyi komşuluk ilişkileri koşulluluğunun münhasıran önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

AB Sırbistan'a ileride Kosova'nın AB yolunu tıkamayacağına ilişkin 2013 yılında imzalanan Brüksel Antlaşması kapsamında koşulluluk politikası uygulasa da, hükümetlerarası bir yöntemle ve aynı zamanda ulusal referandumların prosedürün bir parçası olduğu genişleme sürecinde Kosova sorununu çözmeden önce üye yapılan Sırbistan'a bu durumun nasıl kabul ettirileceği büyük bir soru işaretidir. Sırbistan ile Kosova'nın tanınma ve statü konularını çözmeden eşzamanlı olarak Birliğe katılmasının dışındaki bir durumun AB açısından olumsuz yansımaları olacaktır; AB, Kosova'nın aşamalı olarak kazandığına inanılan bağımsız devlet statüsünün tanınması yönündeki siyasi ağırlığını en azından 22 üye ülkesinin iradesi ile korumuştur. Tüm bunlara ek olarak, AB'nin 5 Şubat 2020 tarihinde Batı Balkanlar genişleme politikasına yönelik açıklamış olduğu gözden geçirilmiş yaklaşım⁶⁹, önümüzdeki zaman dilimi içerisinde Batı Balkan koşulluluk politikası ve Belgrad-Priştine Diyaloğuna ilişkin gündemin yoğun olacağını açıklamaktadır.

Kaynakça

- Anastasakis, Othon & Bechev, Dimitar (2003) "EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process", *South East European Studies Programme European Studies Centre*.
- Baun, Michael J. (2000) "A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement", Rowmanand Littlefield Publishers, Lanham.
- Bearce, David H. (2002) "Institutional Breakdown and International Cooperation: the European Agreement to Recognize Croatia and Slovenia", *European Journal of International Relations*, 8 (4), ss. 471-497.
- Bieber, Florian (2015) "The Serbia-Kosovo Agreements: An eu Success Story?", *Review of Central and East European Law*, Sayı 40, ss. 285-319.
- Bieler, Andreas (2002) "The Struggle Over EU Enlargement: A Historical Materialist Analysis of European Integration" *Journal of European Public Policy*, 9 (4), ss. 575-597.

---

⁶⁹ "Commission's Proposal for Enlargement Methodology on 5 February, Sources Say", 10 February 2020 European Western Balkans, (Çevrimiçi) 7 Şubat 2020, <https://europeanwesternbalkans.com/2020/01/30/commissions-proposal-for-enlargement-methodology-on-5-february-sources-say/>. Yaklaşımına göre müzakere fasıllarının kapatılma sürelerinin kısıtlanması da müzakerelerde ivme kazanmak adına alınacak tedbirler arasında sıralanmaktadır.

- Bindi, Federiga (2010) “European Union Foreign Policy: A Historical Overview”, Federiga
- Braniff, Maire (2011) *Integrating the Balkans: Conflict Resolution and the Impact of EU Expansion*, I.B Tauris, New York.
- Coppieters, Bruno (2018) “Statehood’, ‘de facto Authorities’ and ‘Occupation’: Contested Concepts and the EU’s Engagement in its European Neighbourhood”, *Ethnopolitics*, 17 (4), ss. 343-361.
- De Angelis, Emma & Karamouzi, Eirini (2017) “Enlargement and the EC’s Evolving Democratic Identity 1962-1978” Haakon A. Ikonou, Aurelie Andry ve Rebekka Byberg (ed.), *European Enlargement Across Rounds and Beyond Borders*, Taylor & Francis Press, Basingstoke.
- De Gaulle (1964) 14 Ocak 1964 tarihli basın konferansı, “Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A Retrospective View of the Political Year in Europe 1963”, Paris.
- Erdemli, Özgül (2003) “Chronology: Turkey's Relations with the EU”, *Turkish Studies*, 4 (1), ss. 4-8
- Gherghisan, Mihaela (2003) “Vilnius 10 Sign Letter on Iraq”, *EU Observer*, 6 Şubat 2003.
- Greiçevci, Labinot (2011) “EU Actorness in International Affairs: The Case of EULEX Mission in Kosovo”, *Perspectives on European Politics and Society*, 12 (3), ss. 283-303.
- Hoffmeister, Frank (2006) *Legal Aspects of the Cyprus Problem: Annan Plan And EU Accession*, Leiden, Hollanda.
- Ilirjani, Altin (2004) “Albania and the European Union”, *Mediterranean Politics*, 9 (2), ss. 258-264.
- Ivanovski, Hristijan (2013) “The Macedonia-Greece Dispute/Difference Over the Name Issue: Mitigating the Inherently Unsolvable”, *New Balkan Politics*, Sayı 14, ss. 48-80.
- Karamouzi, Eirini (2014) *Greece, the EEC and the Cold War 1974-1979: The Second Enlargement*, Palgrave Macmillan Press.
- Keil, Soeren & Arkan, Zeynep (2015) *The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans*, Routledge Press, Londra, New York.

- Kochenov, Dimitry (2008) *EU Enlargement and the Failure of Conditionality: Pre-accession Conditionality in the Fields of Democracy and the Rule of Law*, Kluwer Law International Press.
- Kusznir, J. (2011). “The Nabucco Gas Pipeline Project and its Impact on EU Energy Policy in the South Caucasus”, *Caucasus Analytical Digest*, No.33.
- Lange, Sabina (2016) “The Western Balkans: Back in the EU Spotlight”, *European Union Institute for Security Studies (EUISS)*, Mart 2016 Sayısı.
- Mehlhausen, Thomas (2016) *European Union Enlargement: Material Interests, Community Norms and Anomie*, Routledge Press, Londra.
- Moens, Alexander (2001) “European Defence and Nato: The Case for New Governance”, *International Journal*, 56 (2), ss. 261-278.
- Moravcsik, Andrew (1998) “De Gaulle and Europe: Historical Revision and Social Science Theory”, *Center for European Studies working paper series, Program for the Study of Germany and Europe Working Paper Series 8.5*.
- Moravcsik, Andrew (1998) *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, UCL Press, Londra.
- Moravcsik, Andrew & Vachudova, Milada A (2002) “National Interests, State Power, and EU Enlargement”, *Center for European Studies, Working Paper*, No.97.
- Mujagic, Nermina (2014) “The European Union as a Spectacle: The Case of the Slovenian-Croatian Dispute Over the Sea Border”, Tanja Petrović (ed.), *Mirroring Europe: Ideas of Europe and Europeanization in Balkan Societies*, Koninklijke Brill, Leiden, Hollanda.
- Noutcheva, Gergana (2007) “Fake, Partial and Imposed Compliance the Limits of the EU’s
- Normative Power in the Western Balkans, *Serbia and Montenegro Centre For European Policy Studies*, CEPS Working Document No. 274, Temmuz 2007 Sayısı.
- Noutcheva, Gergana_ (2012), *European Foreign Policy and the Challenges of Balkan Accession: Conditionality, Legitimacy and Compliance*, Routledge Press, Londra.
- Pond, Elizabeth (2006), *Endgame in the Balkan: Regime Change, European Style*, Brooking Institutions Press, Washington.
- Schneider, Christina J. (2009), *Conflict, Negotiation and European Union Enlargement*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sertoğlu, Kamil & Öztürk, İlhan (2003) “Application of Cyprus to the European Union and the Cyprus Problem”, *Journal of Emerging Markets Finance & Trade*, 39 (6), ss. 54-70.

- Smith, Karen E. (2014), *European Union Foreign Policy in a Changing World*. 2014, Polity Press, Londra.
- Trachtenberg, Marc (2000) “De Gaulle, Moravcsik, and Europe”, *Journal of Cold War Studies*, 2(3), ss. 101-116.
- Wisniewski, Jaroslaw (2011) “EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus”, *Political Perspectives*, 5 (2), ss. 58-79.
- Zaborowski, Marcin (2006) “More Than Simply Expanding Markets, Germany and EU Enlargement”, Helene Sjursen (ed.), *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*, Routledge Press, Londra.

